RYSSHÄRJNINGAR

RYSSHÄRJNINGARNA

Rysshärjningarna kallas ryska flottans terroraktiviteter mot svensk civilbefolkning längs svenska östersjökusten samt expeditioner och strövkårer inåt landet under de sista åren av stora nordiska kriget, 1719–1721. Avsikten var att tvinga svenska regeringen till eftergifter i fredsförhandlingarna på Åland. Sveriges representant Georg Heinrich von Görtz förhalade i förhoppning om militärt stöd från England. Peter den store eftersträvade ett slut på kriget för att i stället inrikta sig på att reformera Ryssland.

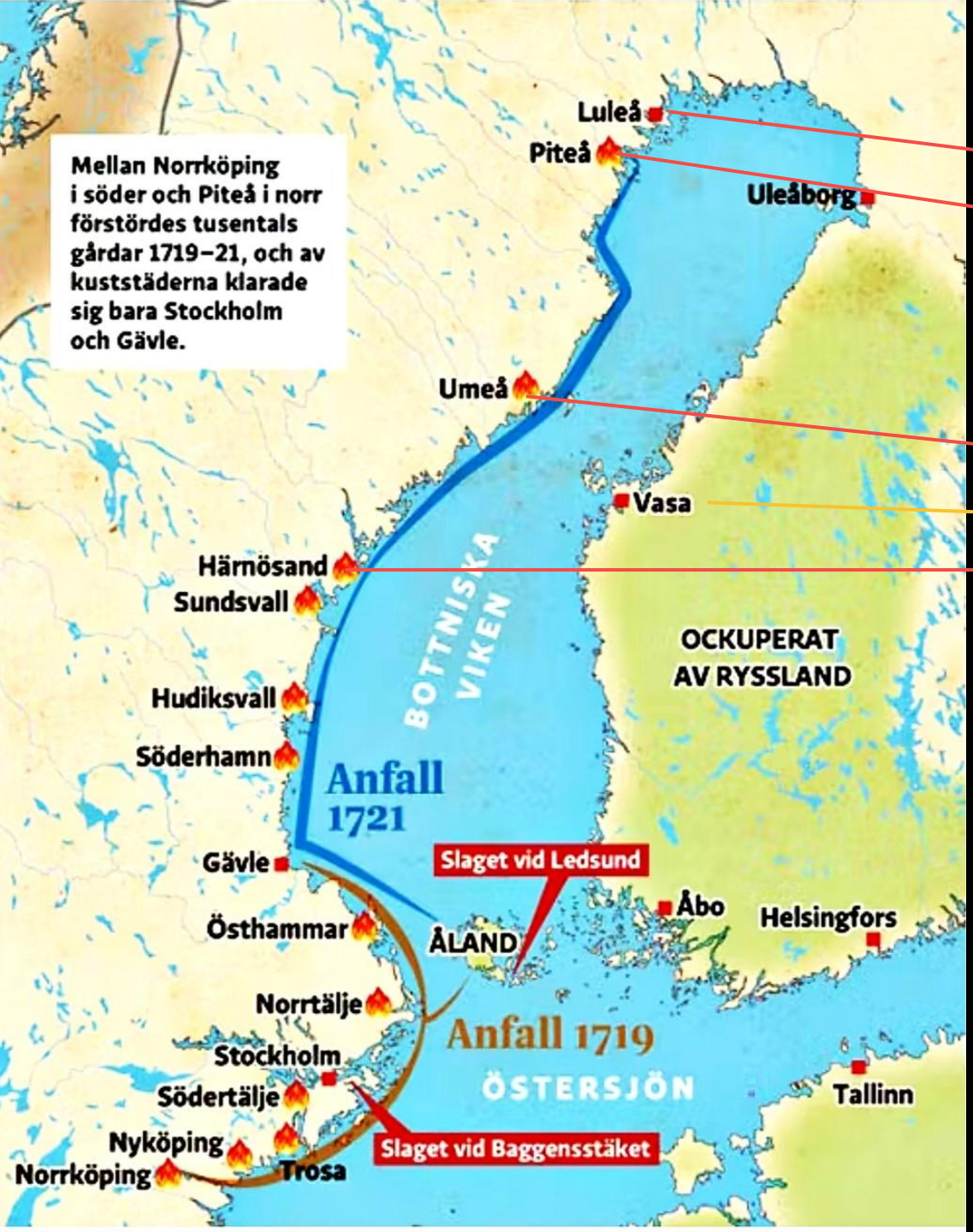
Mellan Norrköping i söder och Piteå i norr förstördes tusentals gårdar 1719–21, och av kuststäderna klarade sig bara Stockholm och Gävle.
Luleå
Piteå
Uleåborg
Umeå
Vasa
Härnösand
Sundsvall
Hudiksvall
Söderhamn
Gävle
Östhammar
Norrtälje
Stockholm
Södertälje
Nyköping
Norrköping
Trosa
BOTTNISKA VIKEN
OCKUPERAT AV RYSSLAND
Anfall 1721
Slaget vid Ledsund
ÅLAND
Åbo
Helsingfors
Anfall 1719
ÖSTERSJÖN
Tallinn
Slaget vid Baggensstäket

NYEN ÅR 1698 KARTA

Nyen var en svensk fästningssstad vid Nevas utlopp. Den var huvudort i det svenska Ingermanland efter freden i Stolbova 1617 till den ryska erövringen 1703. Den låg österom Sankt Petersburgs centrum där den lilla ån Ochta

Under kriget i Ryssland anlade svenskarna år 1611 en skans vid bifloden Ochtas mynning i Neva, kallad Nyenskans. Då stridigheterna upphörde år 1615 slog sig en grupp köpmän ned på den motsatta stranden av Ochta. Redan det året räknade man med att 14 skepp hade anlöpt den nya hamnen. Efter fredsslutet erövrade Sverige Pärnu, Riga och de preussiska städerna från Polen. Den ryska utrikeshandeln var därmed underställd svensk kontroll om inte den gick över Archangelsk.

Det stora nordiska kriget bröt ut i början av år 1700 och i september inledde ryska trupper belägringen av Narva. Invånarna i Nyen började omedelbart ge sig av från staden men större delen flydde år 1702 då också staden av försvarsskäl delvis brändes. Den 1 maj 1703 kapitulerade fästningen Nyenskans inför en överlägsen rysk armé. Två veckor senare beslöt Peter den store att bygga en ny fästning längre ut i Neva-deltat.. Där byggdes också den nya staden Sankt Petersburg. På den plats där Nyen hade legat växte åren 1721-1722 fram timmermännens fristad Stora Ochta.

1703 hade Nyen erövrats av Ryssland och Peter den store började tämligen omedelbart anlägga ett varv här, och hade på 1710-talet hunnit bygga upp en ganska betydande galärflotta i Östersjön. 1713 erövras södra Finland och 1714 resten av kuststäderna i Finland genom angrepp från havet. Redan 1714 bränns Umeå första gången och från denna tid gjordes flera angrepp mot dagens Sverige. 1716 genomfördes omfattande rekognosceringar mot den svenska kusten med anfall och infångande av fiskare, som senare kom att brukas som lotsar. 1717 genomförs en landstigning på Gotland. Sedan fredsförhandlingarna som letts av Georg Heinrich von Görtz efter först kungens och sedan Görtz' död hade strandat beslutade Peter den Store att sätta in ett storskaligt anfall mot Sverige för att tvinga landet till fred.

I slutet av juni månad sammanströmmade ryska högsjöflottan från Reval och galärflottan från Åbo vid Hangö. Fjodor Apraksin utsågs till befälhavare över flottan och Michail Galitzyn till chef över landstigningstrupperna. Den 28 juni avseglade galärflottan mot åländska Lemland. Linjeskeppen bildade en skyddslinje längre söderut för att skydda galärflottan mot en engelsk eskader under amiral John Norris som patrullerade i södra Östersjön. Oväntat dök nu Gustaf Wilhelm Coyet upp på ***Åland*** för att återuppta fredsförhandlingarna. Peter den Store beslutade dock att fortsätta anfallet som planerat samtidigt som han sände Heinrich Ostermann tillsammans med Coyet till Stockholm för att fortsätta förhandlingarna.

Den 10 juli var alla förberedelser klara och galärflottan lättade ankar. Den bestod av bortåt 30 linjeskepp, omkring 140 galärer, en mängd transportfartyg och skärbåtar med bortåt 40 000 man ombord. Den 11 juli nådde flottan ***Söderarms skärgård*** och ***Kapellskär*** där den delade upp sig i två avdelningar, en nordlig och en sydlig.

PETER VON LACY

Den norra avdelningen under Peter von Lacy brände 13 juli gårdar på Vätö, Väddö, Björkö och Singö. 14 juli brändes Hargs bruk, 15 juli Ortala bruk, 17 juli Östhammar och 18 juli Öregrund. 20 juli brändes Forsmarks bruk, 24 juli gick man in i Lövstabukten och efter ytterligare förstärkningar anföll och brändes Lövsta bruk. På väg från Lövsta brändes Åkerby bruk. Flottan gick sedan i land vid lastageplatsen Snatrabodarna där 545 ton stångjärn som låg klart för utskeppning sänktes. Under två dygn därefter brändes Västlands bruk och gårdar i socknarna omkring. 30 juli gjordes en landstigning vid Harnäs bruk som brändes.

Den 31 juli landsattes den ryska styrkan söder om Gävle för att via Harnäs anfalla staden. Det svenska försvaret organiserades vid Hemlingbyberget. Ryssarna misslyckades tre gånger med att med sina förtrupper övermanna den svenska förposter vid byn Järvsta och avbröt efter förluster detta första anfallsförsök. Det andra anfallsförsöket gjordes vid Steneborgs gård, men dit hade under tiden trupp förflyttats från Hemlingby, varför det avbröts i förtid.

Innan man avseglade brände man alla gårdar på Limön. Man passade även på att bränna Engesberg, Kullsand och Gröndal vid Gävlebuktens norra strand innan man lämnade området.

I sjöslaget vid åländska Ledsund den 27 juli 1720 lyckades svenska skepp sänka eller oskadliggöra 43 ryska galärer, vilket stoppade anfallen mot den svenska kusten det året. Målning av Alexej Bogoljubov från 1866.

© Ryska museet, Malaga

Rysk galär under slaget vid Ledsund 1720, målad av av Ferdinand Perrot.

NYA HÄRJNINGAR 1720–1721

Peter von Lacy blev senare chef för den ryska skärgårdsflottan i Östersjön och ledde nya ***härjningar 1720 mot Umeå och Västerbotten från Vasa*** och längs med hela norrlandskusten 1721. Hans eskader med 5.000 fotsoldater och 450 kosacker seglade denna gång utanför Limön förbi **Gävle** utan att anfalla, men brände kuststäder ända upp till **Piteå.**

Sundbys första säteribyggnad
stod klar 1669.
Brändes av ryssarna 1719.

Ruinen efter Sundby gård på Ornö som brändes av ryssarna.

Den södra avdelningen under ***Feodor Apraxin*** drog sig långsamt söderöver genom ***Stockholms skärgård*** under det att Yxlan, Blidö, Ljusterö, Norröra, Söderöra och Rödlöga brändes och plundrades. Vid Svartlöga lyckades de inte landstiga då de utsattes för träffsäker eldgivning från lokala säljägare. Möjligen bidrog även den grunda farleden in till Svartlöga som gjorde det svår

Blidös läge i Stockholms skärgård.

Dalarö skans av Per Wilhelm Cedergren

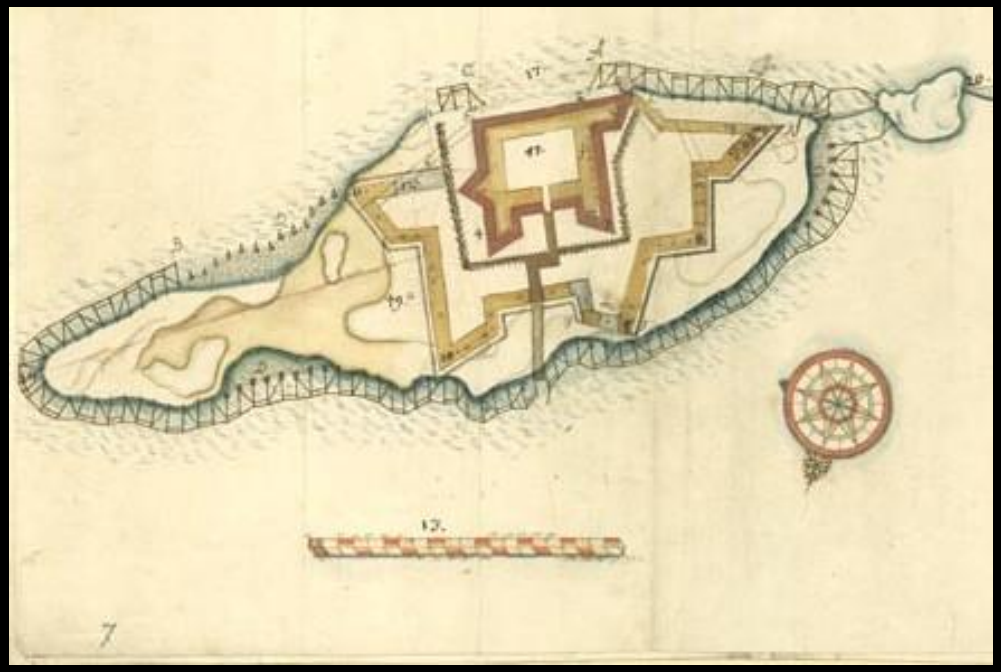

DALARÖ SKANS

1683 inleddes planeringen med en modernisering av fästningen under Erik Dahlbergh. Först 1698 påbörjades arbeten enligt detta förslag. Skansen var försvarsduglig 1724, över 20 år efter Dahlberghs död. Tornet fick sin huv 1753.

I samband med Finska kriget 1808–1809 fick skansen en viss upprustning. Fästningen har aldrig varit i strid och kringgicks av de ryska styrkorna under rysshärjningarna 1719. Den 28 mars 1854 utgick Dalarö skans ur det fasta försvaret. Kaptenen Thorbjörn Morén var den siste fortifikationsbefälhavaren på Dalarö skans.

DEN RYSKA FLOTTAN GICK MOT GÅLÖ

Den ryska flottan fortsatte mot Gålö, Ornö, Muskö och den ekonomiskt viktiga järngruvan på Utö där man förstörde bergverken, kastade ned varpsten i gruvhålen som vattenfylldes och tippade malmlagret i sjön. Den 21 juli nådde de fram till Södertälje. Försvaret söder om Stockholm hade anförtrotts Krzysztof Urbanowicz, som med omkring 500 dragoner fick till uppgift att hindra ryssarna att den här vägen rycka fram mot Stockholm. Ryttmästren Leclair anföll på morgonen en mindre trupp om ett 80-tal kosacker som landstigit i närheten av Hörningsholm och drev dem på flykten. Kort därefter höll kapten Paco Hårleman på att rida i armarna på huvudavdelningen av den ryska truppen om 3000 till 4000 man som höll på att landstiga vid Igelstaviken. Urbanowicz beslutade sig för att dra tillbaka trupperna söder om Södertälje till en position på Rosenborgsgärdet öster om Södertälje där hans dragoner fick större spelrum för att försvara sig. Samtidigt fick Carl Gustaf Bielke order att med 400 man ur Upplands tremänningsregemente täcka reträtten.

Galärflottan fortsatte därefter till Trosa där den styrka som avsatts för att försvara staden dragits upp till Södertälje och kunde obehindrat bränna staden. Prosten i Hölö socken lyckades dock genom att uppbåda allmogen att med skrammel och trummande få ryssarna att avstå från landstigning av rädsla för att det fanns trupper i området.

Anfallet mot på Nyköping

24 juli var de ryska galärerna framme vid **Nyköping.** Samma dag anlände även Krzysztof Urbanowicz som tidigare deltagit i försvaret av Södertälje. Ryssarna seglade in genom Skanssundet och steg iland vid Brandholmen. Här besköts man dock av kanoneld från **Nyköpingshus**, och valde att embarkera sig igen, och styrde över fjärden till Branthäll, där man på nytt steg iland. Man fortsatte därefter åt nordväst längs Nävekvarnsvägen till Ryssbergen (uppkallade efter händelsen), där man satte upp sitt artilleri. Härifrån beskjöts Nyköping, men avståndet på tre kilometer gjorde att effekten blev liten.

På kvällen satte ryssarna eld på staden, utan att de svenska trupperna kunde göra något. De embarkerade därefter åter och fortsatte söderut.
Man seglade in i Bråviken där man brände byar, gårdar och herresäten längs vägen, och upp längs Motala ström och hotade nu Norrköping.

ANFALLET MOT NORRKÖPING

Norrköping försvarades av omkring 1.000 bönder huvudsakligen beväpnade med hötjugor och liar och med begränsat stridsvärde, borgargardet på omkring 500 man och en trupp under Urbanowicz som nu kommit på på omkring 800 man, soldater ur Upplands regemente och tyska dragoner. Urbanowicz ville bränna staden för att hindra att de spannmålsförråd som fanns i staden föll i ryska händer men det motsatte sig stadens borgmästare Jacob Ekbohm, som menade att man borde försvara staden.

De ryska galärerna anlände morgonen 30 juli utanför Norrköping. Man avancerade långsamt mot staden, som saknade försvarsbefästningar. Man landsteg vid Saltängen som snart sattes i brand. Vid Himmelstalund möttes ryssarna av ett bondeuppbåd som efter en kort strid retirerade över Motala ström och brände bron efter sig. Samtidigt gick andra ryska avdelningar norrut och brände Östra Eneby och Ringstad gård fram till Kolmården. En trupp om 100 man under överste Baumgartner vid Kvillinge kyrka hindrade dock ryssarna att fortsätta mot Finspång. Man tog sig även fram till Nävekvarns styckebruk där man erövrade 300 kanoner som lastades ombord på galärerna. På kvällen lyckades ryssarna sätta eld på några byggnader i Norrköping och elden spred sig snabbt, och snart stod den i lågor.

Efter några misslyckade försök lyckades ryssarna 31 juli ta sig in i staden, som nu dock redan brunnit ned till grunden så när som på 3-4 gårdar vid Västertull. Man lyckades dock lägga beslag på ett flertal handelsfartyg, bland annat ett lastat med koppar. 1 augusti gjorde Urbanowicz ett försök att ta tillbaka staden, men slogs tillbaka av tusentals ryska soldater. Efter att ha retirerat till Borgs socken gick de i ställning där och hindrade ryssarna att fortsätta förföljandet mot Linköping. Urbanowicz fick 2 augusti kontakt med Baumgartners lilla trupp och gjorde ett nytt försök att slå sig fram till Norrköping, men misslyckades. 3 augusti gjorde ryssarna ett nytt anfall mot Borgs socken i syfte att ta sig fram mot Linköping, men misslyckades på nytt. På eftermiddagen klev de ombord på galärerna och avseglade

I Norrköpingstrakten som på många andra håll spreds tsarens "fredsmanifest". Krigströttheten var här mycket utbredd, och på Vikbolandet hölls ett allmogemöte, där man beslutade sig för att underkasta sig tsaren mot att deras gårdar förskonades mot brand. En skrivelse författades och delegater för överlämnandet utsågs. Man anlände med den just som den ryska flottan höll på att avsegla. Bönderna signalerade till flottan med en vit flagga, men uppmärksammades av svenska dragoner som omringade dem. Fyra bönder sköts ihjäl på stället. Bonden Sven Tomta kom att dömas till stegling och avrättades på Syltenberget. Flera andra kom undan med lindrigare straff. 4 augusti avseglade flottan åter och styrde tillbaka norrut mot Stockholms skärgård.

I slutet av juli 1720 anföll en eskader av 35 galärer och 6 200 man Umeå och Västerbottens kuster. Syftet med anfallet var att locka bort den svenska flottan från Stockholm och Ålands hav.

Slaget vid Föglöfjärden, även kallat slaget vid Flisö eller slaget vid Ledsund, var ett sjöslag mellan en svensk flottenhet och rysk roddflotta under stora nordiska kriget och ägde rum 27 juli 1720 i Östersjön på Föglöfjärden i den åländska skärgården. För att forcera fram förmånligast möjliga fredsvillkor för Ryssland härjade den ryska skärgårdsflottan år 1719 svenska kusten mellan Öregrund och Norrköping

Den 26 maj återupptogs fredsförhandlingarna, den här gången i Nystad. För att understödja svenskarna skickades en brittisk eskader till Kapellskär vilket gjorde att den ryska galärflottan istället inriktade sig på norrlandskusten och anföll och brände Söderhamn, Hudiksvall, Sundsvall och Härnösand. Dessa härjningar påskyndade förhandlingarna som ledde till freden i Nystad 30 augusti 1721 mellan Sverige och Ryssland.

NYSTADS GAMLA KYRKA VID ALINENKATU.